

Hebrew Writers Association in Israel

בשרשרת חותמים ופותחים: על מקומו של ש"י עגנון בספרות-העולם

Author(s): אלכסנדר ברזל

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. / 1966), pp. 15-17 (כ"ד א') (כסלו תשכ"ז דצמבר

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23857670>

Accessed: 28-03-2018 07:52 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

אלכסנדר ברזל / בשרשרת חותמים ופותחים

על מקומו של ש"י עגנון בספרות העולם

א

קו אל קו ופרט אל פרט מצטרפים, שנה אחר שנה ודור אחר דור, בהתגבש חטיבה תרבותית, בהיווצר תמונת עולם כל-מקיפה, המכללת את אינסוף שברי הנעשה בתולדה, והמעניקה משמעות וקנה-מידה של הערכה לאינסוף ההתרחשויות ביקום, בנגלה ובנסתר. האירועים הבודדים מעוצבים במנהגים, בהלכות, בעקבות מעשה-הגיבוש נותן-הצורה, מקרב פרט אל דומהו, מטיל סדר וקובע חוקיות. בניה כבירת-מימדים זו היא פרי יצירתם של עושים מלאכת-יומם השגורה ושל עובדי מפעל הגיבוש והעיצוב במתכוון, אלה ההוגים האמנים, התרבות צומחת, פורחת, נושאת פירות, זורעת זרעים, מחדשת חיותה, מעניפה ומסעפת גזע-צמיחתה עד אשר עולים בה מהרסיה לעתיד. היא מזקינה, נכנעת לכוחות נוגדים, לתרבות חדשה הצומחת לידה, — עתים כטפיל השואב את כוחו מן הגזע הישן, עתים כחי הגזל אה תחום-המחיה של השרשים. ואז שוב אין אותו סדר ואותה חוקיות, פרט מפרט מתרחק, האירועים מאבדים צורתם וכל בודד מתחיל להסתבר אך מעצמו, מבלי להיות שייך לכללות הנותנת משמעות והמעניקה קני-מידה. התרבות מתפרקת לאטומים שלה מבלי יכולת גילוי-המאחד. התהליך הוא ארוך. עוד התרבות הישנה קיימת ומטילה מרותה הרוחנית, אך סמכותה הולכת ודועכת, נושאה הולכים ופותחים, בהירות ציוויה, מנהגיה, הולכת ומתערפלת. וכבר נרמז, בעקבות-דקים-מלחוש כמעט, מורגש בוא-תרבות אחרת, שונה במעט או בהרבה מקודמתה. עידן חילופי-הדורות הוא תמיד עידן של מבוכה, של אי-בטחון של תחושת ההשתייכות, אי-ודאות הציווים וקני-המידה להערכה, התגברות רגש-הבדידות משום פירוק האחדות המקרבת איבר אל איבר, מרחיקה משמעותו של אירוע אחד ממשמעות האירוע השני. שברי התרבות הישנה מתערבים עם תאי התרבות החדשה, המפוזרים כבר ומצפים לאיחוד חדש. התרבות הישנה, אחרי אובדן שלמותה, מופיעה לעתים מעוותת, כאילו מעולם לא היתה שלמה, כאילו הבקיעים אשר נתהוו בה אכן היו בה תמיד. כבודה מחולל וזעם המהרסים גובר. אולם אל נכון היא היתה שלמה ומרכיביה מוסיפים לשמור על חיות השלם, גם עתה בהתפרקותה, אף אוצרים בתוכם תכנים חיוניים שבלעדיהם לא תוכל להתגבש גם התרבות החדשה. אין בהיסטוריה קפיצות, והכרח כי תרבות תשתלב בתרבות, ולוא גם נחוץ יהיה עקרון מכלל חדש, נותן-משמעות חדשה, מעניק קני-מידה חדשים.

בדורות הנאבקים במבוכה, החיים בשעת פירוק האחדות-שהיתה, קמים יחידים, עתים מעטים מאד, אשר בתנועת רוח אדירה מלקטים את כל השברירים, מאחדים מחדש את פזורי התרבות הישנה, משחזרים את סדרה וחוקיותה, מנסחים את משמעותה ואת עקרונות הכלול אשר הקנו לה את השלמות. שוב אין אפשרות לעשות זאת בתחום-המעשה, בו עתה מבוכת החילופין שולטת. מפעל חובק-תרבות זו הוא לעולם רוחני, אף אפשר להגיד בודאות, כי לעולם ספרותי, כי אין לאדם כלי טוב מן המלה, בת-תבונתו היוצרת מושגים. סופרים אלה, העומדים בדימוי תרבויות, חותמים את עידן התרבות המתחלפת, חובקים עוד הפעם את מלוא כל מרחב האופק הרוחני ויוצקים את הכל בדפוסי סמלים. ההיקף גדול מדי מכדי יכולת פירוט כל אשר היה מגובש וכל אשר נתארע; רק דרך הסימול והצימצום עומדת לאלה החותמים הגדולים אשר ביצירתם מתעצבת תמונת העולם שהיתה. חותמים אלה, יחד עם זאת, הינם גם בעצמם בני דור המבוכה, הספק, השאלות, מפעלם הרוחני הוא גם ראי דורם זה והחוט השני של מפעלם הוא העיצוב-בסמל של מבוכת-הדימויים. תחושתם המחודדת מקנה להם גם כושר האבחנה באותם עקבות-דקים-מלחוש המבשרים את התרבות שתבוא. החוט השלישי במשור יצירתם הוא העיצוב-בסמל, נרמז-עדי-רחש-קל של מה שיבוא, של התרבות הבוקעת בפרטים בודדים, בקוים נפרדים, אך הולכת ומתגבשת, חותרת ומתאחדת.

ב

בדימוי התרבות הקדומה, זו אשר במיתולוגיות למיניהן, ובכל זאת אחידות-משמעות, עיצבה-גיבשה את כל היקום, בנגלה ובנסתר, הקנתה משמעויות וקבעה קני-מידה של הערכה, עלתה וצמחה תרבות המערב. האגף היהודי נחתם כלפי העבר ונפתח כלפי העתיד במפעל

הקולקטיבי הכביר של התנ"ך, אשר עורכו האחרון, מעצבו הסופי היחיד או הצוות, היה אותו גאון אשר השכיל למיין, לדחות ולהעדיף, עד אשר סיכומה של תרבות הקדומים עמדה חתומה, כל החשבונות עם אמונות שהיו, עם יחסים בין אדם ואלהיו, אדם והיקום, אדם ואדם כפי שנתגבשו קודם, נסתיימו עתה ופינו מקומם לאורח החדש. נשמר אשר נשמר ונשתל בתרבות החדשה, שורש אשר היה צריך לשרש אותו כליל; הכל עוצב בתמונת העבר, כדי להשאיר את האוירה הרוחנית פנויה ליצירת התרבות החדשה. באגף היווני של התרבות המערבית בוצע מפעל קולקטיבי דומה במשך שתי מאות שנות הזוהר של הוגי יוון ואמניה, מבלי להשאיר דוקומנט אחיד ושלם כדוגמת התנ"ך, אם לא לחשוב את כלל יצירתו של אפלטון כזה.

קרוב לאלפיים שנות תרבות חדשה זו באה לקיצה. הלכה והתבקעה, התפצלה, — בתחומיה ובנושאה, — ופקעה סמכותה נותנת המשמעות והמצווה. ואז קם לו ענק הרוח החותם, שהוא גם הפותח את האופקים לתרבות החדשה: דנטה. מפעל חייו הוא סיכום רב-פנים של התרבות הנוצרית השתולה על מעינות התרבות היווני-רומית והיהודית, חתימה שאין אחריה שוב שיבה. משוחזרת האחדות של תרבות זו, נמדדים היחסים בין אדם ועולמו, בין אדם ואלהיו; מבצבץ כל החדש שנרמז בתרבות העתידה: החל בלשון וכלה ביחסי איש לזולתו. דנטה היה מודע מעשה חתימה ופתיחה זו, ידעו בני דורו והבאים אחריו את מקומו: זה בין שתי התרבויות.

העולם החדש אשר קם להחליף את זה שנחתם ביצירת דנטה, שמר על מרבית המרכיבים בתרבות הצומחת: הרינסנס יוחר מששבר וביטל תכנים, משמעותיות וקני-מידה של התרבות הקודמת, הרי חיוק עמדות ישנות אשר נתרופפו עם הזמן, החיה ענפים אשר נתאבנו. תוקפה של תרבות המערב לא נחלש, אלא שונו גווניה. אולי דווקא משום כך תכפו מעתה עתות המבוכה: סמכותה המדריכה של התרבות המערבית בדמותה החדשה, אחרי שינויי לא-שינוי זה, לא העמיקה די הצורך ומצב המשבר נשאר בעינו וחזר בקצב גובר. חותמים פותחים גדולים באו לעתים קרובות יותר על מנת לחבוק שוב בתנועת-רוח גדולה את התכנים של התרבות שהיתה, גרפו אל תוך מפעלם הרוחני את כל המרכיבים הנוטים להתפרק ולהיחלש, סידרו מחדש את הסדרים, רמזו מחדש על חוקיות, חיוקו שוב קני-מידה. כך פעל שקספיר בשעת האנטי-רינסנס ובשחר העידן החדש של מדע נסיוני, ספקנות, שבירת כלים חברתיים כללית. כך פעל שוב עמנואל קאנט כששאב לתוך יצירתו, החודרת-כל בתחום ההגות, את כל תכני המחשבה עד ימיו, חתם את שהיה ופתח את האופקים אל עבר המאה ה-19. מפעל של סיכום וראשית היה גם משל גיתה; לתוך כלי יצירתו הכבירה נוצקו כל מרכיבי התרבות מאז ועד ימי-הספק של פאוסט, חותם מוקדם זה של עידן-פרומיטיאוס. המהפכה הצרפתית, סימני המהפכה התעשיתית הראשונה, השינויים שחלו בהשקפה המדעית והחברתית קיעקעו את יסודות התרבות שהיתה ונדרשה לשעת-המבוכה שוב אחד המגבש, מסדיר, מסלק את השאריות המטריות ופותח את התלמים למחרשת-החידוש. ובמידת-מה כך ניתן להבין גם את גדולתו של טולסטוי, אף הוא חותמה של תקופה אשר קציה הגיעו עד מלחמות העולם והמהפכה הרוסית.

ג

מאז סוף ימי הביניים שוב לא נתייצבה תרבות חדשה עדי יכולת חדירה לכל תחומי-החיים, עדי כושר הדרכה וציווי ברתוקף וברקיימא. משנות השמונים של המאה הקודמת בערך הולכת וגוברת תחושת המשבר הגדול שכמותו לא ידעה התרבות המערבית מאז ניתקה משרשיה הקדומים, במאות המעטות לפני הספירה. מאז נתחלפו גילויי הפירוק והגיבוש לחליפין: דוסטויבסקי וניצשה, מחדשי הפסיכולוגיה, ספרות המודרנה של שלושה דורות על גילויי הפוטוריזם, האקספרסיוניזם, הסוריאליזם, הדאדאיזם ועוד עם בשורות האנטי-תרבות שלהם מכאן, הוסרל, חלק אחד לפחות של האקסיסטנציאליזם, המרכסיום (המזרחי ויותר מכך המערבי), ראסל, תומאס מאן, ההוגים וסופרי הניר-הומאניזם למיניהם ועוד ועוד, מאידך. אולם בכל זאת לא היה עד עתה כדי לפזר את עשן-המבוכה, לבטל את מצב-הביניים שבין תרבות-שוקעת ותרבות עולה. היקף השינויים בתחום המדע, הטכנולוגיה, החברה הם גדולים כל כך, עד כי הפעם שוב אין להניח שינויים בתוך מסגרתה הרוחנית הרחבה של התרבות המערבית, ולוא גם שינויים מעמיקים כבימי דנטה ואחריו. נראה, כי

עידן ביקוע האטום וגילוי סודות התורשה. עת עזוב האדם לראשונה את כדור הארץ, ההתרבות ההולכת והמפחידה של האנושות ושינוי תנאי־הקיום, מוליכים אותנו אל עבר אותה שקיעת תרבות־התמול, אשר הגיי־וצרי שלוש דורות חשים אותה באינטנסיביות גוברת. עתה נדרשים חותמים ופותרים אולי גדולים עוד יותר, מכל מקום בעלי יכולת להקיף בחיבוק־ענקים כל־גורף את כל שלושת אלפי שנות הצמיחה של תרבות זו. לא נראה כי לאגף היווני־נוצרי של תרבות המערב קם כבר חותם כזה אשר מפעלו הרוחני יהיה גם הפותח את עידן התרבות החדשה. לאגף היהודי של תרבות המערב קם לו חותמו ופותרו.

שמואל יוסף עגנון, ייחודו אינו בכך כי הוא כותב יצירות ספרות טובות יותר או טובות פחות (ואכן כותב ספרות מרתיתה ביופיה). כלל אין למדד את מפעלו בקני־מידה אסטטיים בלבדיים וממילא אין לעשות השוואה בינו לבין כמעט כל מקבלי פרס־נובל עד עתה. הוא שייך כולו לקטיגוריה אחרת, לזו של העומדים על פרשת דרכי־עולמות, בדימדומי תרבויות ומשמעות יצירתם חורגת מעבר לזמנם, הן כלפי העבר והן כלפי העתיד ורק הדורות שיבואו יוכלו להעריך נכונה את כל גדולם. האפוס של עגנון, כיצירתו השלמה, הינו סיכום של שלושת אלפי שנות תרבות יהודית כמרוכזות בסמלי־ההווה הנכון; עם זרמו נגרפים כל מרכיבי התרבות הזאת, אשר נבלעה כולה בתרבות המערב, בהגותה, מדעה, מוסרה, בכל מסכת השקפת־עולמה. כאן גם סודה של הלשון המיוחדת של עגנון, שהיא אינה של שום דור והיא של כל דור (מה מאד לא הבינו מבשרי הפרס נקודה זו, בציינם תרומתו של עגנון לשפה העברית המתחדשת. אם תרומה היא כי לשון מיוחדת זו עיגנה את נפשם של דוברי עברית במדינתם, במוסיקליות החד־פעמית שבה, בעושר גווניה, הרי תיאור נותני הפרס נכון. אולם לאמיתו של דבר, אין לשון זו כתובה לא אל דור־תחיה זה ולא למען דור־תחיה זה: זוהי שפת־סיכום שנולדה למטרתה וקיימת רק במסגרתה הייחודית, במפעל־סידור מחדש זה של כל־אשר־היה. המלים והתחביר משרתים רק משימה זו ולעולם שוב לא ישרתו שום סופר ושום משימה אחרת. — ועדות לכך כל נסיון־חיקוי דל שנעשה עד עתה). אין ש״י עגנון סופר יהודי סגור בהוויתו, אשר איש המערב יכול להתייחס אליו ולמתן הפרס לו כאל תופעת־קוריו ראויה לעידוד על ידי מוסד בין־לאומי, להצצה קלה, כדי לטעום' משוה ואחר כך לעבור לסדר היום. איש המערב אינו יכול לעבור לסדר היום על מפעל רוחני זה. התרבות היהודית היא אמה־יולדתה של תרבות המערב. גיברשה הראשון בכתבי הקודש משוקע בכל גילויי החיים של המערב, דרכם הבין איש המערב את עולמו עד עת מבוכה זו, ואף עתה נמדדת מבוכה זו על רקע הסטיה מערכי היסוד של התרבות, כפי שעוצבו בתרבות היהודית. היחס בין אדם ואלוהיו, אדם וזולתו, אדם וההיסטוריה, חומר ורוח ועוד ועוד, אינם מסתברים בלי התרבות היהודית. מרכיבי־היסוד הוסיפו ופרחו לאורך כל הדורות וצפו ועלו בספרות ימי הביניים העבריים, על כל גילוייהם מהגות עד ליריקה; בספרות ההלכה והאגדה במשך יותר מאלף וחמש מאות שנים; בתנועת החסידות ובתנועת־ההשכלה היהודית, המיוחדת בין דומות לה במערב. השפעות הגומלין בין שני אגפי התרבות המערבית לא פסקו מעולם, ספיגה הדדית גלויה וסמויה הינה ודאות שאין להתעלם ממנה. עתה בבוא עידן המשבר נשאלות מחדש כל השאלות, נסקרות מחדש כל התשובות שהתרבות היהודית נתנה עליהם, נמדדים כל היחסים וכל קני־המידה, מתנסחות כל המשמעויות, וכל זאת באמצעים אסטטיים שכמותם מוכרים לקורא המערבי מיוצרי־התקופה הגדולים החדשים ביותר. מן ההכרח ומן המובן צריך להיות, שהאדם החושב את בעיות־התקופה ילך אל כתבי־עגנון כדי להתנסות בחוויה הרוחנית החד־פעמית של שותפות פעילה בחדירה אל תוך משמעויות עולמו המעורער דרך סמלי היהדות, שהם גם סמלי התרבות המערבית בכללה. החדד בימים אלה לכל אשר היה ומדאג לקראת זה אשר יבוא, איננו יכול להיות אדיש לגבי יצירת עגנון. זוהי חתימה ופתיחה בשרשרת מפעלים רוחניים כבירים שכמותה, אחת מעדויות־העידן הגדולות ביותר, אולי מותר לומר בלי הגזמה: לעת עתה הגדולה ואף היחידה שבהן. בלא יודעין הכתירו חברי האקדמיה השוודית בפרס נובל 1966 את גדול החותמים והפותרים של שעת דימדומי־תרבויות.